

OBECNÉ ZÁSADY UMĚLECKÉHO PŘEKLADU. TŘI FÁZE PŘEKLADATELOVY PRÁCE

TEORIE A KRITIKA PŘEKLADU

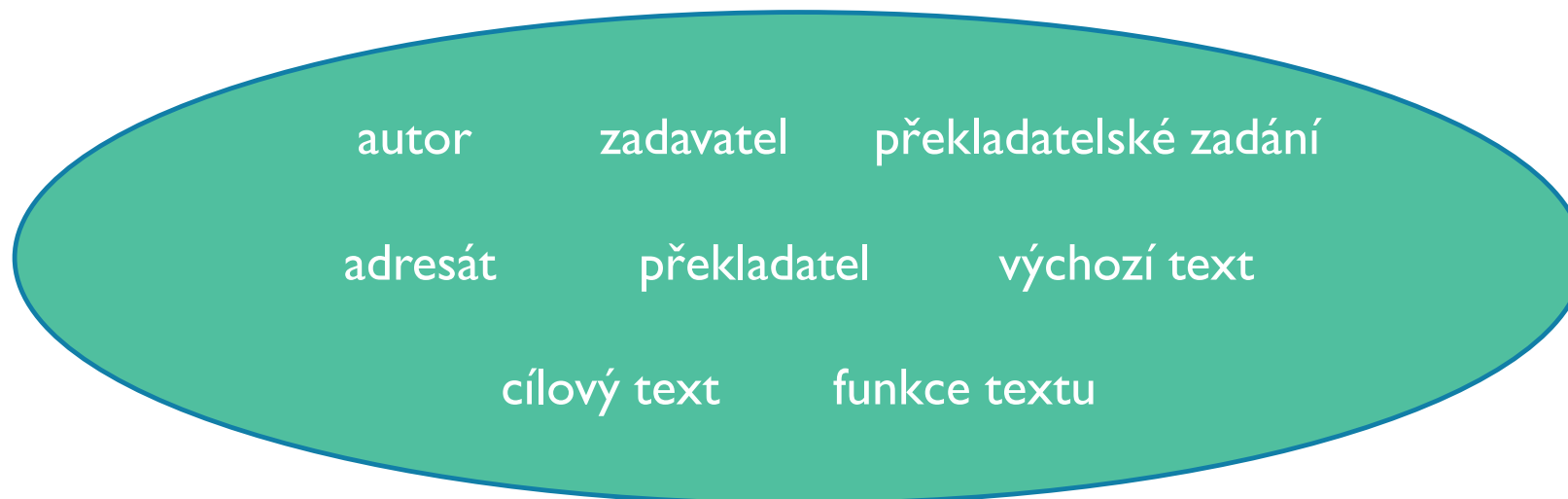
MGR. BOŽANA NIŠEVA, PH.D.

CO JE PŘEKLADATELSKÁ ANALÝZA?

- V translatické literatuře se setkáváme s pojmem **překladatelská kompetence** – je to soubor znalostí a dovedností, které musí překladatel ovládat.
- Další podstatnou otázkou je: Na co se nesmí zapomenout při seznamování s textem?

Několik základních pojmů

- **Autor** je tvůrcem výchozího textu, kterého překladatel zná nebo nezná. Napsáním textu sleduje autor určitý cíl, a tím mu připisuje i určitou funkci.
- **Zadavatel** překladu iniciuje překlad textu a připisuje mu také určitou funkci.
- **Překladatelské zadání** – v ideálním případě (ve formě smlouvy o vypracování překladu nebo závazné objednávky) obsahuje všechny následující prvky: údaje o překladateli, údaje o objednavateli překladu, přesný název výchozího textu, informace o autorovi výchozího textu, jazyce, funkci a rozsahu výchozího textu, jazyce a funkci cílového textu, potenciálních adresátech, formátu cílového textu, platebních podmínkách a termínu odevzdání.
- **Adresát** je příjemcem cílového textu.
- **Překladatel** – snad nejhůře definovatelný pojem. Např. podle U. Katze překladatel je biculturní odborník, který si osvojil translatickou kompetenci, tzn. že rozumí textům a kultuře výchozího jazyka a je schopný přeložit tyto texty do cílového jazyka, tak aby odpovídaly požadavkům a očekáváním adresátů.

- **Výchozí text** je text, podle kterého překladatel vytvoří překlad.
 - **Cílový text** je výsledek překladu, neboli tzv. **translát**.
 - **Funkce textu** může být identická (je to nejčastější případ), tzn. že cílový text má mít stejný účinek jako má text výchozí. Funkce textu se může někdy i lišit, ale tyto případy jsou spíše ojedinělé.
- Odlišná funkce výchozího a cílového textu se nesmí zaměňovat s nekompetentností překladatele.
 - Mezi výchozím a cílovým textem existuje určitý vztah. V souvislosti s tím se rozlišuje i tzv. **retrospektivní** a **prospektivní překlad**. Při **retrospektivním překladu** máme stále na paměti výchozí text, protože chceme dodržet formu, který hraje velmi důležitou roli (např. při překladu beletrie). Mnohem častěji se však provádí **prospektivní překlad**, při kterém se díváme na cílový text, zohledňujeme požadavky a očekávání adresáta, jeho zkušenostní komplex apod.

TRANSLAČNÍ TYPOLOGIE TEXTŮ

- **Text** je jedním z centrálních pojmů translatologie. Překladatel je během své práce konfrontován pouze texty.
- **Translační typologii** textu vyvinula významná německá translatoložka K. Reissová.
- Podle ní existují 4 typy textů, ve kterých (primárně) dominuje jedna funkce. Jedná se o **informativní, expresivní, operativní (apelativní) a audiomediální texty**.
- Tato typologie pomáhá především tím, že si překladatel uvědomí, s jakým typem textu pracuje a jaký je cíl překladu.

Tabulka I. Translační typologie textů

	primárně informativní texty	primárně expresivní texty	primárně operativní (apelativní) texty
zaměření na	obsah – zprostředkování informací (fakta, zprávy, poznatky, informace, názory), v popředí je vlastní téma	formu – v popředí je zadavatel, téma zadává a zkoumá sám autor	příjemce – důležité je sociokulturní pozadí a mentalita příjemce
funkce textu	informativní (popis)	expresivní (informační aspekt je doplněn estetickým komponentem, někdy je mu podřízený)	apelativní (dát příjemci impulz, manipulovat, ovlivňovat jeho jednání)
struktura textu	sémanticko-syntaktická rovina	sémanticko-syntaktická rovina a rovina umělecké stavby textu, expresivní a sociativní jazyk	sémanticko-syntaktická rovina, přesvědčení a někdy i rovina umělecké stavby textu
textové žánry	agenturní zpráva, vědecká studie, obchodní korespondence, výpis z rejstříku trestů...	Beletrie, poezie, drama...	audiomediální text, reklama, oznámení
cíl překladu	zprostředkování úplného obsahu textu, řízení se dominantními normami cílové kultury	výběr stylistických prostředků autora přispívá k významu textu a vytváří estetický účinek na čtenáře, cílem překladu je dosažení analogického stylistického účinku	vyvolání stejného účinku u čtenáře (obsahové a stylistické prvky jsou podřízené účinku, který text u čtenáře vyvolává, což v překladu může způsobit změnu obsahu, stylistiky)

ZNALOST TEXTOVÝCH ŽÁNŘŮ A TEXTOVÝCH KONVENCÍ

- V rámci definice textu se hovoří o **kritériu intertextuality**, kterým se rozumí vztah vznikající mezi texty.
- **Podobnost mezi texty** nám ulehčuje komunikaci, protože podle určitých strukturních (formálních), obsahových a funkčních prvků poznáme, o co jde a nejsme nuceni číst celý text.
- Textové (pevné jazykové) struktury, které jsou specifické pro jednotlivé jazyky, nám prozrazují **textový žánr**.
- Např. můžeme s jistotou říct, že větu *Spotřebujte do...* najdeme na výrobcích, které koupíme v obchodě. Nebo větu *Bylo nebylo za devatero horami a devatero řekami...* najdeme většinou v úvodu pohádek.
- Musíme však mít na mysli, že tyto textové struktury, které se nazývají také **textové konvence**, mohou být (a většinou i jsou) v jednotlivých jazycích různé. Jejich neznalost může vést k chybným překladům.

- **Textové konvence se projevují jak v makrostruktuře, tak v mikrostruktuře textu.**
- Na úrovni **makrostruktury** se vztahují k: *struktuře textu, členění textu a formě textu.*
- Pod **strukturou textu** rozumíme obsahovou strukturu textu, která může být stejná (tzn. že už na první pohled umíme říct: toto je tisková zpráva, kuchyňský recept nebo rozsudek), ale v mnohých zemích se odlišuje.
- Pod **členěním textu** se rozumí formální struktura textu.
- **Forma textu** se týká formální úpravy textu.

- Na úrovni **mikrostruktury** se textové konvence projevují v *lexiku, gramatice, stylu, frazeologii a interpunkci.*
- V rámci **lexika** jde především o slovní zásobu, která se používá v určitém textovém žánru.
- Pod **gramatikou** se rozumí gramaticko-syntaktické uspořádání textu.
- Na úrovni **stylistiky** jde o způsob ústního a písemného vyjadřování.
- **Ustálené fráze** se vztahují k jazykovým obrátům typickým pro různé sféry komunikace, resp. žánry a styly.
- **Interpunkce** se vztahuje k umístování čárek, vykřičníků, teček, dvojteček, uvozovek atd., které je také kulturně specifické.

KROKY PŘEKLADATELSKÉ ANALÝZY

- **První krok překladatelské analýzy** tvoří analýza překladatelského zadání a výchozího textu. V tomto kroku si překladatel přečte jednou nebo vícekrát celý výchozí text a pokusí se odpovědět na následující otázky:
 1. Rozumím textu?
 2. Jak působí výchozí text na výchozího adresáta a na mě?
 3. Pro koho byl text napsán?
 4. Jak je text členěný?
 5. Rozuměli by adresáti bez problémů tomuto textu, kdyby nebyl napsán v cizím jazyce?
 6. Je tedy výchozí text vhodný jako předloha pro překlad?
 7. Jsou nutné obsahové a/nebo formální změny, aby bylo možné vytvořit cílový text (překlad), který bude odpovídat překladatelskému zadání?
 8. Můžu se pustit do překladu textu? (Mám dost času? Stihnu odevzdat překlad včas? Mám dobré podmínky pro provedení rešerše?) Jestli ano, za jakých podmínek? Jestli ne, tak proč?

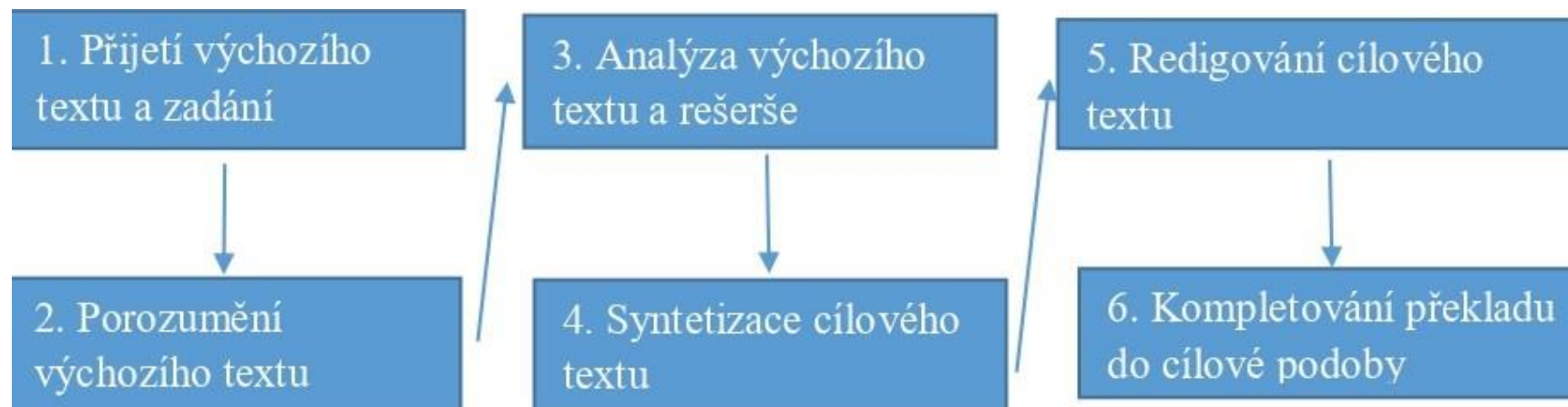
KROKY PŘEKLADATELSKÉ ANALÝZY

- **V druhém kroku** musí překladatel doplnit a modifikovat vytvořenou makrostrategii pomocí postupů (mikrostrategie) zaměřených na řešení jednotlivých překladových problémů. Např. Christiane Nordová vyvinula následující **model**, který se dá použít u výchozích textů v jakýchkoliv jazycích:

kdo zprostředkovává text komu za jakým účelem prostřednictvím jakého média kde kdy s jakou funkcí?	extratextové faktory	o čem hovoří co říká co neříká v jakém pořadí pomocí jakých grafických prvků jakými slovy jakými větami jakými suprasegmentálními prostředky?	intratextové faktory
s jakým účinkem?			

REŠERŠE JAKO NEZBYTNÁ SOUČÁST PŘEKLADATELSKÉ ANALÝZY

- Rešerše jsou nedílnou součástí překladatelské a tlumočnické práce, tzn. že tvoří i součást překladatelské kompetence.
- Podle některých odborníků rešerše tvoří až dvě třetiny překladatelské práce. Otázkou zůstává, co vlastně rešerše zahrnuje:

- **Rešerše, tedy vyhledávání, konzultace a ověřování věcných a jazykových informací, může zahrnovat následující kroky**
 - Práce s *tištěnými* a *elektronickými slovníky*
 - Práce s paralelními a dalšími pomocnými texty: *paralelní texty, encyklopedické texty, modelové texty*
 - Práce s *glosáři* – je to práce s terminologickými sbírkami, ve kterých jsou shromážděny terminologické informace z jednotlivých oborů. Patří sem především informace jako: termín v základním tvaru, synonyma, zkrácené tvary, ekvivalenty v cizím jazyce, míra akceptovatelnosti termínu, gramatické informace, definice, kontext.
 - Spolupráce s *konzultanty*

TŘI FÁZE PŘEKLADATELOVY PRÁCE

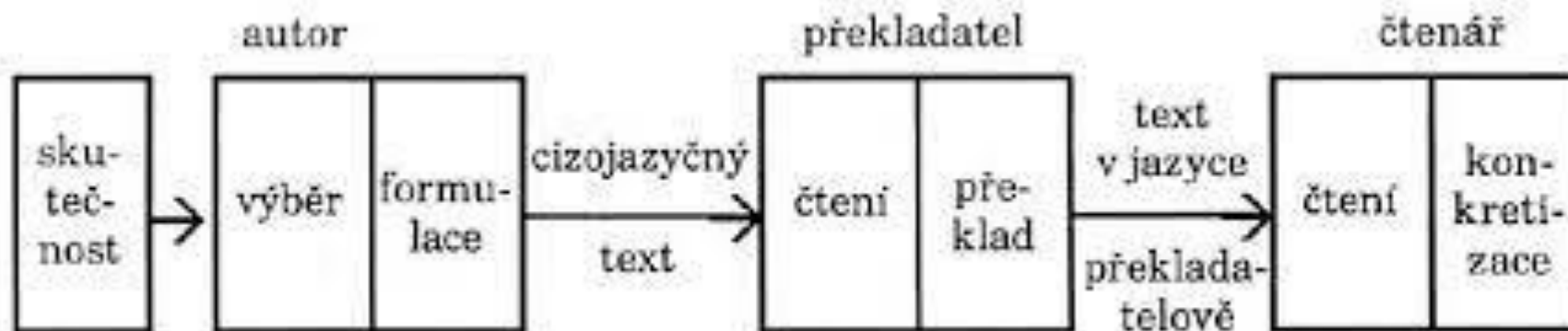
- V současných teoriích orientovaných na problematiku překládání jsou jednotlivé fáze překladatelského procesu vymežovány následujícím způsobem:
 1. Tzv. překladatelská fáze (sem spadá překladatelská analýza, které jsme se věnovali dosud)
 2. Tvorba samotného překladu
 3. Vlastní kontrola textu

PŘEKLAD UMĚLECKÉHO DÍLA – TŘI FÁZE PŘEKLADATELOVY PRÁCE PODLE J. LEVÉHO

- Z hlediska překladu uměleckého textu, resp. přijmeme-li jako východisko tezi, že předloha je pro překladatele materiálem, jež má umělecky zpracovat, pak bude možno požadavky kladené na překlad shrnout do tří bodů:
 1. pochopení předlohy,
 2. interpretace předlohy,
 3. přestylizování předlohy.

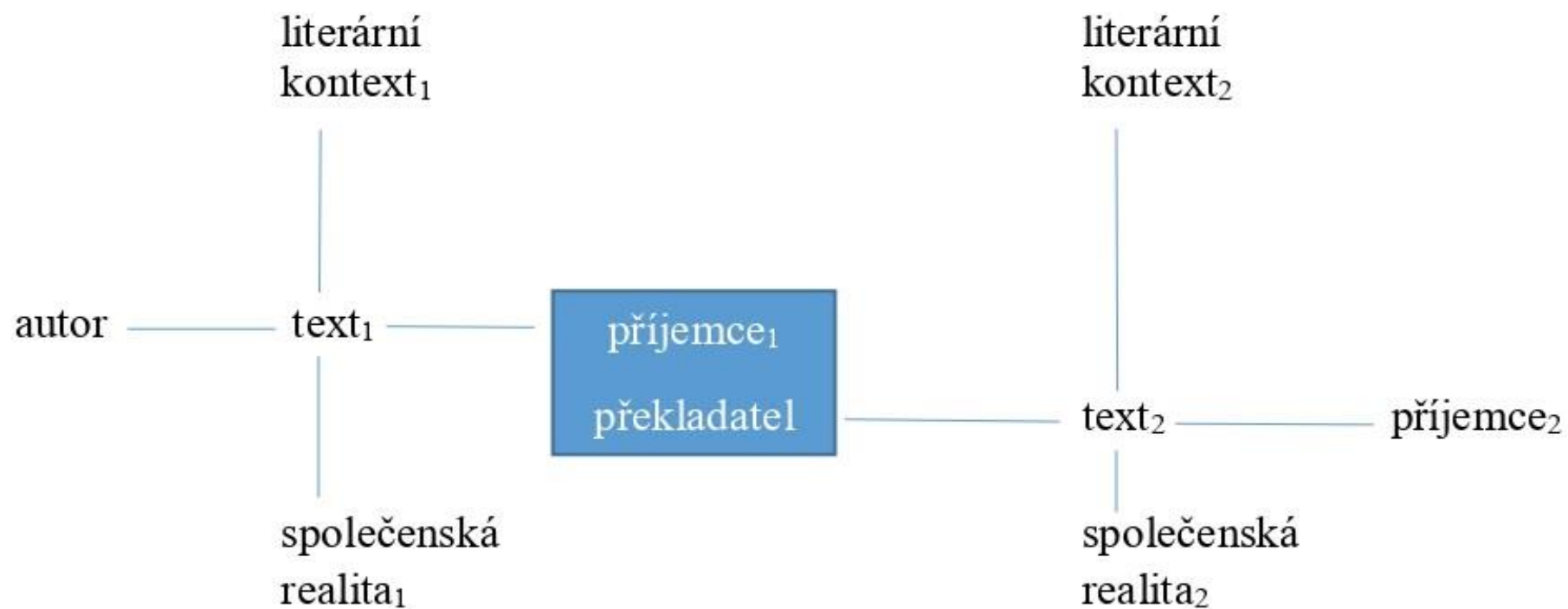
(J. Levý, *Umění překladu*, 3. vydání. Praha, 1998)

- Při určování uvedených fází překladatelské práce J. Levý (1998: 44) vychází ze skutečnosti, že **překládání je sdělování.**
- Překladatel dešifruje sdělení, které je obsaženo v textu původního autora a přeformulovává (zašifrovává) je do svého jazyka. Sdělení obsažené v překladovém textu pak dešifrovává čtenář překladu. Tím vzniká dvojčlenný komunikační řetězec, který můžeme znázornit takto:

- Obdobný názor zastává J. Vilikovský (2002: 53). Podle něho tvorba a vnímání literárního díla jsou vlastně obdobou **obecného procesu komunikace**.
- V tomto procesu hraje klíčovou roli také **recipient**, jako třetí a rovnoprávný člen komunikačního řetězce.
- Základní situaci lze zobrazit jako „**komunikační osu**“ *autor – dílo – příjemce*.
- Protože samotné dílo jako komunikát je odrazem určité objektivní skutečnosti a zároveň vystupuje jako součást literárního a uměleckého kontextu své epochy, takto vzniká i další řetězec, tzv. „**kontextová osa**“ (Miko – Popovič 1978): *literární kontext – dílo – společenská realita*.
- Překlad je druhotnou, odvozenou formou literární komunikace. **Nevytváří nový řetězec, ale prodlužuje již existující linii.**

- Překladatel vystupuje ve dvojí funkci: ve vztahu k původnímu dílu je **příjemce**, ve vztahu ke čtenáři překladu vystupuje jako **původce nového textu**.

I. POCHOPENÍ PŘEDLOHY

- a) Prvním stupněm je pochopení textu, tj, porozumění **filologické**.
 - b) Správné přečtení textu díla zprostředkuje čtenáři jeho ideově estetické hodnoty, tj. náladové ladění, ironické či tragické podbarvení, útočné zaměření na čtenáře či suché konstatování apod.
 - c) Přes pochopení ideově estetických hodnot jednotlivých jazykových prostředků a dílčích motivů pak jde cesta k pochopení **uměleckých celků**. S tím souvisí propracování **metodiky rekonstrukce skutečnosti** – je to jeden z prvních předpokladů realistické estetiky překladu.
- Podle J. Vilikovského (2002: 90) pochopení textu a proces odkrývání ideově estetických hodnot jsou vzájemně podmíněné. Autor také podotýká, že se překladatel liší od původního čtenáře vyšší mírou intelektualizovaného vnímání a mnohem menší spontánností.

II. INTERPRETACE PŘEDLOHY

- Po primární recepci – a často zároveň s ní – začíná probíhat **proces analýzy**. Překladatel si vyhodnocuje text jako umělecké dílo, hledá jeho základní ideu, sleduje vytváření uměleckých obrazů i to, jak se projevuje v autorské práci s jazykem. V této fázi přistupují ke čtenářské autopsii vědomostí získané ze sekundárních pramenů.
- Skutečností je důležité i z hlediska nesouměřitelnosti obou jazykových materiálů, kdy není možná úplná významová shoda vyjádření mezi překladem a předlohou. V tomto případě nestačí jazykově správný překlad, ale je nutná **interpretace**.
- Od původního umělce žádáme správnou **interpretaci** skutečnosti. V souvislosti s tím je třeba si všimnout tří momentů:
 - a) hledání objektivní ideje díla,
 - b) Interpretální stanovisko překladatele,
 - c) Interpretace objektivních hodnot díla z tohoto stanoviska – překladatelská koncepce a možnosti „přehodnocení“.

- a) Jinými slovy: každý překlad je více či méně **jasná interpretace**. Má-li být interpretace správná, musí její východiskem být nejpodstatnější rysy díla a jejím cílem jeho objektivní hodnoty. Cílem překladatele by mělo být, aby své subjektivní zásahy co nejvíce potlačil (tzv. **překladatelský subjektivismus**), tak aby se co nejvíce přiblížil k objektivní platnosti překládaného díla.
- Slovy J. Vilikovského (2002: 103): **Interpretaci chápeme jako soubor postupů, které pomáhají odhalovat významový invariant původního textu.** Důležité je uvědomit si a dvojstranný charakter tohoto procesu: na jedné straně je originál ve své historické a individuální podmíněnosti a na druhé straně – konkrétní situace přejímající kultury, která není statická, ale vyvíjí se.
- b) Opěrným bodem překladatelské koncepce je **interpretační stanovisko**: dobrý překladatel si své interpretační stanovisko stanoví vědomě a ví, co chce svým překladem čtenáři říci.
- c) Z názoru na dílo a ze zaměření na konzumenta určitého typu vyrůstá překladatelovo pojetí předlohy, **překladatelská koncepce**, tj. ideový základ jeho tvůrčí metody.

III. PŘESTYLIZOVÁNÍ PŘEDLOHY

- Od překladatele žádáme umělecky hodnotné přestylizování předlohy. Svůj talent překladatel může uplatnit především při jazykové stylizaci. Jazyková problematika překladu se dotýká především těchto otázek:
 - poměr dvou jazykových systémů,
 - stopy jazyka originálu ve stylizaci překladu,
 - napětí ve stylu překladu, jež vzniká tím, že myšlenka se převádí do jazyka, v němž nebyla vytvořena.
- a) Jazyk předlohy a jazyk překladu nejsou přímočaře **souměřitelné**. Jazykové prostředky dvou jazyků nejsou „ekvivalentní“, a proto nelze převádět mechanicky. Nekryjí se přesně významy a jejich estetické hodnoty. Jinými slovy, nesouměřitelnost se může týkat stránky formální a stránky sémantické.

b) Jazyk originálu se podílí nejen na utváření předlohy, ale zasahuje i do překladu.

- **Přímý vliv** původního textu se projevuje pozitivně i negativně, tj. přítomností neústrojných vazeb tvořených podle originálu i nepřítomností těch českých vyjadřovacích prostředků, kterými jazyk předlohy nedisponoval.
- **Nepřímý vliv** jazyka originálu se projeví naopak v tom, jak se mnohdy překladatel snaží odlišit od stylistických rysů originálu, které pokládá za gramatické, bezpříznakové.
- ✓ Z odvozenosti jazykového vyjádření v překladu vyplývá, že výraz v přeloženém díle není **nutný**, ale jeden z **možných**: překladatel má možnost pro vyjádření obsahu originálu volit různé jazykové prostředky.
- ✓ Tvůrčí úloha překladatele je největší tam, kde jsou největší možnosti volby.
- ✓ Objevování a volba začínají tam, kde překladatel má k dispozici více stylistických možností a musí mezi nimi volit podle potřeb kontextu.

- ✓ U překladatele jde o tvořivost, v níž objevování je podřízeno výběru, *činnost inventivní schopnosti selektivní*.
- ✓ Ničím nespoutanou možností volby mezi stylistickými prostředky má překladatel jen tam, kde jde o rozhodování mezi úplnými synonymy významovými a stylistickými.
- ✓ Čím dokonalejší je překladatelovo poznání díla, tím důsledněji je jím **předurčován** výběr překladatelských řešení. Čím větší je jeho umělecký a jazykový talent, tím dokonalejší **prostředky** k vystižení této správné interpretace má k dispozici.
- Psycholingvistickým rozbohem bylo zjištěno (Osgood 1954: 144-145), že:
 1. Překladatelé, kteří stále překládají z jazyka A do jazyka B, ztrácejí schopnost mluvit jazykem A (jednotky jazyka A se pevněji asociují s jednotkami jazyka B než mezi sebou);
 2. překládá-li překladatel střídavě oběma směry, ztrácí cit pro rozdíly ve stavbě obou jazyků;
 3. Dlouholetou rutinou si překladatelé vypracovávají přímé asociační spoje mezi jednotkou jazyka A a jednotkou jazyka B, stereotypy, které jim pak někdy brání stylisticky diferencovat překlad.

- ✓ J. Vilikovský označuje tuto – třetí – fázi překladatelovy práce termínem **reprodukce originálu** (tedy, je to sama tvorba nového textu, která je přímo odpovědná za výsledné znění díla). Autor zahrnuje do ní, kromě systémových postupů diktovaných rozdílností obou jazyků, také problémy jednotlivého a zvláštního (*pragmatická ekvivalence*), jakož i všechny projevy působení faktorů individuálních.
- **Postupy**, jichž překladatel v této fázi používá (přes jejich různorodost) rozděluje do **dvou široce definovaných skupin**:
 1. **První skupinu** tvoří *reprodukce obecného významu na základě ustálených pravidel ekvivalence funkční a sémantické*. Tady jde o překlad ve vlastním slova smyslu.
 2. **Do druhé skupiny** patří *případy, kdy jazykové prostředky originálu nebo popisované jevy nemají v cílovém jazyku přímé ekvivalenty, nebo když se funkce a výrazová hodnota ekvivalentu od originálu liší*. V takový případech překladatel v souladu s vlastní koncepcí a intepretací autorského záměru sáhne po *pragmatické náhradě* takového prvku prvkem domácím, nejednou i *ad hoc* vytvořeným. Takové postupy lze soukromě označit za **substituci**.

POUŽITÁ LITERATURA

LEVÝ, Jiří: *Umění překladu*, Praha 1998.

MIKO, František – POPOVIČ, Anton. *Tvorba a recepcia: estetická komunikácia a metakomunikácia*, Bratislava 1978.

MÜGLOVÁ, Daniela: *Komunikace, tlumočení, překlad aneb Proč spadla babylonská věž?*, Nitra 2013.

OSGOOD, Charles E. (ed.): *Psycholinguistics: a survey of theory and research problems. Supplement to the International Journal of American Linguistics*, Baltimore 1954.

VILIKOVSKÝ, Ján: *Překlad jako tvorba*, Praha 2002.